

Застосування концепції

акцентуованих особистостей у кримінальному судочинстві

О. В. Бишевецъ

кандидат юридичних наук, асистент кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка

На підставі аналізу чинного законодавства та матеріалів практики обґрунтовано необхідність застосування концепції акцентуованих особистостей для розв'язання завдань кримінального судочинства.

Ключові слова: акцентуація характеру, психологічний портрет обвинуваченого, призначення покарання.

На основани анализе действующего законодательства и материалов практики обосновано необходимость применения концепции акцентуированных личностей для решения завданий кримінального судопроизводства.

Ключевые слова: акцентуация характера, психологический портрет обвиняемого, назначение наказания.

On the basis of analysis of the valid legislation and materials of the practice is substantiated the necessity of applying the concept of accentuated personalities to solve problems of criminal justice.

Keywords: accentuation of character, psychological portrait of the defendant, sentencing.

Про необхідність врахування психологічних особливостей обвинуваченого при розслідуванні та призначенні покарання висловлюються полярні погляди. Так, на думку одних це має на меті відшукати рису чи якість, притаманну тим, хто скоїв злочин, а, отже, особистість злочинця має особливий склад [1, с. 38], своєрідне поєднання чи комплекс особистісних особливостей [2, с. 162], поєднання стійких психологічних особливостей, які мають кримінальне значення [3, с. 56]. В той же час згідно з Резолюцією V Конгресу ООН щодо попередження злочинності та поводження з правопорушниками значної шкоди завдає широко розповсюджене, але хибне уявлення про те, що кожний правопорушник є неповноцінною особистістю і кожне скоєне кримінальне діяння є результатом якихось особистих патологічних відхилень чи нерівноваженості. Скоювати злочин може цілком нормальна людина [4].

Якщо виходити з чинного законодавства України, то обставини, що характеризують особу обвинуваченого, підлягають доказуванню в кримінальній справі [5, с. 47], а також мають бути враховані судом при призначенні покарання [6, с. 19]. Хоча у нормативно-правових актах не конкретизовано, які особливості обвинуваченого мають досліджуватися, у науковій літературі зазначається, що при призначенні покарання слід з'ясувати не лише ті риси, якості та особливості особи, що пов'язані із вчиненням злочину, а й інші дані, які всебічно її характеризують. Зокрема, необхідно виявляти ставлення особи до праці, навчання, поведінку на роботі та в побуті, працездатність, стан здоров'я, сімейний стан, дані про вчинені раніше правопорушення [7, с. 482].

Очевидно, що з'ясування психологічних особливостей обвинуваченого має

здійснюватися шляхом дослідження його внутрішнього світу, потреб, спонукань, що лежать в основі вчинків, загальної структури і окремих рис характеру, емоційно-вольової сфери, здібностей, індивідуальних особливостей інтелектуальної діяльності (сприйняття, мислення, пам'яті та інших пізнавальних процесів) [8, с. 331]. Таким чином, вивчення психологічних особливостей обвинуваченого повинно бути складовою частиною розслідування. В кожному конкретному випадку обсяг дослідження таких особливостей має конкретизуватися залежно від вчиненого злочину. В той же час в рамках кримінального судочинства мають бути досліджені лише ті психологічні особливості обвинуваченого, що забезпечать вирішення кримінально-правових, кримінально-процесуальних, криміналістичних і кримінологічних завдань.

На необхідність вивчення психологічних особливостей обвинуваченого звертав увагу у своїх працях і відомий російський юрист А. Ф. Коні: «На суді може бути тільки корисним для правосуддя, якщо їм пояснюються такі особливості обвинуваченого, якими викликані спонукання його злочинного діяння, або, навпаки, з якими це діяння знаходиться в безпосередньому протиріччі» [9, с. 155]. З огляду на зазначене, очевидним є те, що повне і всебічне вивчення слідчим і судом психологічних особливостей особистості обвинуваченого забезпечить вирішення таких завдань, як:

- правильна кваліфікація вчиненого злочину (визначення психічного стану особи в момент вчинення злочину, його мотивів, ролі обвинуваченого в злочинній групі);
- виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину;
- вибір ефективних тактичних прийомів проведення слідчих і судових дій.

Таким чином, з'ясування психологічного портрета особистості обвинуваченого є вихідним елементом принципу планування розслідування та складовою криміналістичної характеристики злочину.

Психологічний портрет особистості визначається її характером і темпераментом. Якщо традиційно виділяють чотири типи темпераменту (сангвінік, флегматик, меланхолік і холерик), то риси характеру людини, які зафіксовані людським досвідом, є різноманітними. Варіативність рис характеру виявляється не тільки в їхній якісній своєрідності, а й у кількісному вимірі. Коли кількісний показник тієї чи іншої риси характеру досягає кінцевої межі норми, виникає т. зв. акцентуація характеру [10, с. 347]. Під час акцентуації у людини проявляється підвищена вразливість до певних стресогенних чинників за відносною стійкості до інших. Наявність акцентуацій у людини зазвичай не заважає життєдіяльності, але вони можуть призводити до протиправної поведінки, гострих афективних реакцій, неврозів тощо.

Автором концепції акцентуованих особистостей є німецький психіатр Карл Леонгард [11], який виділив такі типи акцентуацій характеру:

1. Гіпертимний тип. Людей цього типу характеризує надмірна контактність, балакучість, виразність жестів, міміки, пантоміміки. Вони досить часто відхиляються від початкової теми розмови. У такої людини виникають епізодичні конфлікти з навколишніми через недостатньо серйозне ставлення до своїх службових та сімейних обов'язків. Людям цього типу притаманні такі позитивні якості, як енергійність, потреба в діяльності, оптимізм, ініціативність. Також вони мають і негативні риси: легковірність, схильність до аморальних вчинків, підвищену збудливість, недостатньо серйозне ставлення до своїх обов'язків.

Вони тяжко переносять умови суворої дисципліни, одноманітну діяльність, вимушену самотність.

2. Дистимний тип. Його характеризує слабка контактність, занудність. Такі люди люблять сидіти вдома, не люблять гамірних компаній, рідко вступають в конфлікти з навколишніми, ведуть замкнений спосіб життя. Вони високо цінують тих, хто з ними дружить, і готові підкоритись їм. Із позитивних рис їм властиві серйозність, добросовісність, загострене почуття справедливості. Серед рис, які заважають спілкуванню, — пасивність, уповільненість мислення, індивідуалізм.

3. Циклоїдний тип. Такому типу властиві досить часті періодичні зміни настрою, в результаті цього так само часто змінюється і манера спілкування з навколишніми. В період хорошого настрою вони дуже комунікабельні і поведуться як люди з гіпертимною акцентуацією характеру, а в період пригніченості — замкнені, а манера спілкування відповідає дистимному типу.

4. Збудливий тип. Такому типу притаманна низька контактність у спілкуванні, уповільненість вербальних і невербальних реакцій. Нерідко вони похмурі, схильні до лайки, до конфліктів, які самі активно провокують. В емоційно спокійному стані люди цього типу добросовісні, акуратні, люблять тварин і маленьких дітей. В стані емоційного збудження вони бувають роздратовані, запальні, погано контролюють свою поведінку.

5. Застрягаючий тип. Його характеризує помірна комунікабельність, схильність до моралізації, небалакучість. В конфліктах є ініціаторами. Намагаються досягти високих показників у будь-якій справі, за яку беруться. Висувають високі вимоги до себе. Люди цього типу чутливі до соціальної справедливості, разом з тим, підозрілі, вразливі, мстиві. Ін-

ді надмірно самовпевнені, амбітні, ревно-ві, висувають непомірні вимоги до близьких та підлеглих на роботі.

6. Педантичний тип. В конфлікти вступає рідко, виступаючи в них скоріше пасивною, ніж активною стороною. На роботі поводить себе як бюрократ, висуваючи навколишнім багато формальних вимог. Разом з тим легко поступається місцем лідера. Іноді засмучує домашніх надмірними претензіями до акуратності. Його позитивні риси — це добросовісність, акуратність, серйозність, надійність у справах, а непривабливі риси — це формалізм, занудність.

7. Тривожний тип. Представникам цього типу властиві низька контактність, невпевненість у собі, мінорний настрій. Вони рідко вступають у конфлікти з навколишніми, відіграючи в них в основному пасивну роль. В конфліктних ситуаціях шукають підтримки і опори. Їхні позитивні риси — дружельюбність, самокритичність, виконавська дисципліна. Через свою беззахисність також можуть бути мішенями для жартів.

8. Емотивний тип. Такі люди віддають перевагу спілкуванню у вузькому колі обраних, з якими встановлюють добрі контакти, розуміють «з півслова». Самі вступають в конфлікти дуже рідко і відіграють в них пасивну роль. Образи приховують у собі. Позитивні риси: доброта, співпереживання, радість за чужі успіхи, загострене почуття обов'язку, виконавська дисципліна. Негативні риси: надмірна чутливість, плаксивість.

9. Демонстративний тип. Представники цього типу легко встановлюють контакти, прагнуть до лідерства, влади і похвали. Вони вміють добре пристосовуватись до людей і разом з тим схильні до інтриг (при зовнішній м'якості манери спілкування). Такі люди дратують навколишніх самовпевненістю і надмірною амбіційністю, систематично самі провокують

конфлікти, але при цьому самі активно захищаються. Мають такі позитивні риси: артистичність, здатність захоплювати інших, неординарність мислення і вчинків. Негативні риси: егоїзм, лицемірство, вихвалання, уникнення роботи.

10. Екзальтований тип. Цьому типу властива висока контактність, балакучість, закохуваність. Такі люди часто суперечать, але не доводять до відкритих конфліктів. В конфліктних ситуаціях вони бувають як активною, так і пасивною стороною. Разом з тим вони уважні до близьких і друзів, альтруїстичні, співчутливі, мають гарний смак, проявляють яскравість та щирість почуттів. Негативні риси: піддаються паніці та миттєвим настроям.

11. Екстравертований тип відрізняється високою контактністю. У таких людей велика кількість друзів, знайомих, вони балакучі, відкриті для будь-якої інформації. Рідко вступають у конфлікти з навколишніми і зазвичай відіграють в них пасивну роль. У спілкуванні з друзями, на роботі та в сім'ї часто поступаються лідерськими позиціями на користь інших, для них краще підкорятися і знаходитись у тіні. Мають такі позитивні риси: готовність уважно вислухати іншого, зробити те, про що просять, добрі виконавці. Негативні риси: підпадають під вплив, легковажні, схильні до необдуманих вчинків, мають пристрасть до розваг, до участі у розповсюдженні пліток і чуток.

12. Інтравертований тип. Для таких людей характерна низька контактність, замкнутість, відірваність від реальності, схильність до філософствувань. Такі люди люблять самотність, вступають в конфлікти з навколишніми тільки при спробах безцеремонного втручання в їхнє особисте життя. Часто є емоційно холодними і дисидентами, відносно слабко прив'язаними до людей. Мають такі позитивні риси: старанність, на-

явність твердих переконань, принциповість. Серед негативних рис є впертість, ригідність мислення, вперте відстоювання своїх ідей. На все мають власний погляд, який може бути помилковим, але вони продовжують його відстоювати, незважаючи ні на що.

Застосування концепції акцентуованих особистостей у сфері судочинства доцільно здійснювати у двох напрямках — при відпрацюванні криміналістичних версій щодо причетності особи до вчинення злочину, а також при здійсненні вибору тактичних засобів з метою вирішення завдань судочинства.

Перший із вказаних напрямків пов'язаний з тим, що серед 11 основних акцентуацій чотири найбільше пов'язані зі скоєнням злочину, а саме гіпертимна, демонстративна (істероїдна), нестійка (дистимічна) та збудлива (епілептоїдна) акцентуації. Особистість із гіпертимною акцентуацією характеру схильна до вчинення ситуативних, ризикованих і «героїчних» злочинів, групових злочинів у ролі підбурювача чи виконавця, злочинів у стані сп'яніння. Демонстративні особистості схильні до вчинення злочинів як засобу привернення уваги до себе, висування вимог, стимулювання почуття жалю. Їм притаманні показові симуляції самовбивства, демонстративні членушкодження. Особистість із нестійкою акцентуацією характеру схильна до вчинення імпульсивних насильницьких злочинів [12, с. 193-194].

Що ж до оптимізації вибору тактичних засобів з метою вирішення завдань судочинства, то завдяки правильній організації роботи по плануванню досудового слідства і судового розгляду справи, можливе блокування проявів акцентуації характеру. Слідчі, судді, прокурори, адвокати, знаючи «місця найменшого опору» в характері учасників справи, намагатимуться не допустити, щоб, по-

перше, стресогенні ситуації болісно вражали згадані місця їх характеру під час проведення слідчих чи судових дій, а, по-друге, здійснюватимуть вибір таких тактичних прийомів, в тому числі заснованих на методах психологічного впливу, застосування яких щодо відповідних осіб забезпечить вирішення завдань судочинства. З урахуванням наведеної вище класифікації застосування тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу, буде ефективним щодо екстравертованих, ніж до інтравертованих особистостей, оскільки екстраверти більш відкриті до зовнішнього впливу. Утім це не виключає можливості реалізації вказаних прийомів у процесі спілкування з інтровертами, однак вимагатиме більш ретельного планування дій та їх послідовності, а також комбінування декількох прийомів.

Викладене дає підстави для таких висновків:

1) оскільки при призначенні покарання доцільним є з'ясовувати не лише ті риси, якості та особливості особи, що пов'язані із вчиненням злочину, то традиційне розуміння змісту психологічного портрета особистості обвинуваченого має бути розширене і включати також характеристику його внутрішнього світу, потреб, спонукань, що лежать в основі вчинків, загальної структури і окремих рис характеру, емоційно-вольової сфери, здібностей, індивідуальних особливостей, інтелектуальної діяльності;

2) однією з умов, що сприяють вчиненню злочинів, є наявність у людини акцентуації характеру;

3) правильне визначення акцентуації характеру у підозрюваного чи обвинуваченого забезпечить ефективне відпрацювання криміналістичних версій щодо причетності особи до вчинення злочину, а також оптимізує вибір тактичних прийомів розслідування.

Список використаної літератури

1. *Пастушеня А. Н.* Криминогенная сущность личности преступника: методология познания и психологическая концепция : монография / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, Акад. МВД. – Мн.: Акад. МВД Респ. Беларусь, 1998. – 207 с.
2. *Рашинов А. Р., Михайлова Ю. М.* Жестокость как правовая и нравственно-психологическая проблема. – В кн. : Юридическая психология / Сост. Т. Н. Курбатова. – СПб., 2001. – С. 159-171.
3. *Антонян Ю. М.* Преступное поведение лиц с психическими аномалиями / Антонян Ю. М. – М., 1998. – 213 с.
4. Резолюції V Конгресу ООН щодо попередження злочинності та поведження з правопорушниками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.vuzlib.net> – Назва з екрана.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР . – 1961. – № 2. – Ст. 87-197.
6. Кримінальний кодекс України: прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р. – Офіц. текст / М-во юстиції України. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 239 с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / [за ред. С. С. Яценка]. – К. : А.С.К., 2002. – 936 с.
8. *Васильев В. А.* Юридическая психология : учеб. для вузов / Васильев В. А. – 5-е изд., доп. и перераб. – СПб. : Питер, 2008. – 656 с.
9. *Кони А. Ф.* Избранные произведения / Кони А. Ф. – М., 1959. – Т. 1. – 354 с.
10. Загальна психологія : підруч. / [О. В. Скрипченко, Л. В. Волинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Каравела, 2009. – 464 с.
11. *Леонгард К.* Акцентуированные личности / К. Леонгард; [пер. с нем. В. М. Лещинской]. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 544 с.
12. *Медведев В. С.* Кримінальна психологія: підруч. / Медведев В. С. – К. : Атака, 2004. – 368 с.